

України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – С. 481–489.

6. World Business Council for Sustainable Development. *Cleaner production and Eco-Efficiency. Complementary approaches to Sustainable Development*. – Paris: UNEP, 1998. – 12 p.

7. Zahvoyska L. *Methodology of Eco-efficiency* / L. Zahvoyska // *Transformacje. An Interdisciplinary Journal. Special Issue on Crises and Sustainability*. L. Zacher (Ed.-in-chief). – 2005–2007. – № 35–38. – P. 273–281.

8. UNEP. *Cleaner Production Worldwide*. – Paris: UNEP Industry and Environment Office, 1993. – 16 p.

9. Nijnik M. *Analyzing public preferences concerning woodland development in rural landscapes in Scotland* / M. Nijnik, A. Mather // *Landscape and urban planning*. – 2008. – №. 86. – № 3–4. – P. 267–275.

10. *PQ Method Manual*. Distributed with the PQ Method package [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.rz.unibw-muenchen.de/~p41bsmk/qmethod/pqmanual.htm>.

11. Van Exel NJA. *Q-methodology: A sneak preview. 2005* [Electronic resource] / Van Exel NJA, G de Graaf. – Mode of access: <http://www.jobvanexel.nl>.

12. Brown S. *A Primer on Q Methodology* / S. Brown // *Operant Subjectivity*. – 1993. – № 16. – P. 91–38.

УДК 332.1:330.15

М. В. ІЛЬІНА

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЕКОНОМІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ УКРАИНЫ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

DIFFERENTIATION AND ECONOMIC APPROACHES TO USE NATURAL RESOURCES OF RECREATION IN UKRAINE

У статті викладено основні проблеми розвитку вітчизняної туристично-рекреаційної галузі. Наведено й обґрунтовано результати групування адміністративних районів України за показником питомого природно-рекреаційного ресурсу, проаналізовано його регіональні відмінності. Здійснено порівняльний аналіз забезпеченості регіонів природно-рекреаційними ресурсами та санаторно-курортними й оздоровчими закладами. Описано особливості міграції населення з туристично-рекреаційною метою.

Ключові слова: туристично-рекреаційна галузь, природно-рекреаційний потенціал, питомий природно-рекреаційний ресурс, санаторно-курортний заклад, туристична міграція.

В статье изложены основные проблемы развития отечественной отрасли туризма и рекреации. Приведены и обоснованы результаты группирования административных районов Украины по показателю удельного природно-рекреационного ресурса, проанализированы его региональные отличия. Осуществлен сравнительный анализ обеспеченности регионов

природно-рекреационными ресурсами, санаторно-курортными и оздоровительными учреждениями. Описаны особенности миграции населения с целью туризма и рекреации.

Ключевые слова: отрасль туризма и рекреации, природно-рекреационный потенциал, удельный природно-рекреационный ресурс, санаторно-курортное учреждение, миграция туристов.

In the article key challenges of the national sector of tourism and recreation are stated. Data on grouping administrative districts of Ukraine by specific natural-recreational resource value is outlined and interpreted and the regional differences are analyzed. Available natural-recreational resources and spa facilities are cross-analyzed in the regions. Inside migrations of people for tourism and recreation are described.

Key words: sector of tourism and recreation, natural-recreational reserves, specific natural-recreational resource, spa unit, tourist migration.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Туристично-рекреаційна галузь є невід'ємною частиною економіки більшості країн світу. Туристичному сектору притаманні швидке і стабільне зростання економічних показників, значні обсяги інвестицій та стимулювання ринку праці. За даними Світової туристичної організації ООН, 2010 року доходи від туризму становили 693 млрд. євро, а кількість туристичних подорожей сягала 940 мільйонів. Згідно з повоєнною статистикою, ці показники стабільно зростають на 5–6 % щороку. Туристична галузь продукує 5% світового ВВП, їй належить 6–7% робочих місць [1]. У суспільному відношенні туризм і рекреація сприяють оздоровленню і відновленню трудового потенціалу людських ресурсів, раціоналізації вільного часу населення, його фізичному та емоційному збагаченню, зміцненню соціальних зв'язків, вихованню культурної та релігійної толерантності.

Україні притаманні низький рівень розвитку туристично-рекреаційної галузі та незначна частка туристів. Як форма дозвілля щорічні туристичні подорожі з метою відпочинку та оздоровлення є невід'ємною ознакою приналежності до середнього класу [2, 3]. Однак в Україні, згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології, 2011 року, як і попереднього, переважна більшість громадян (66%) не планувала відпочивати влітку взагалі, лише 16% збиралися на відпочинок до Карпат, Криму та інших курортних місць та 1% – за кордон [4].

Відсутність попиту на туристично-рекреаційні послуги зумовлена низьким рівнем життя населення. Так, за індексом людського розвитку з урахуванням ВВП на душу населення та нерівності в розподілі доходів Україна посідає 83-тє місце у світі [5]. Про низький рівень доходів та бідність свідчать дані щодо недостатнього споживання населенням основних продуктів харчування на тлі того, що продовольчі витрати перевищують половину сукупних витрат домогосподарств [6]. У таких умовах попит на туристичні послуги, які не належать до першочергових потреб людини, не має перспектив зростання.

У комплексі з обмеженістю витрат домогосподарств на відпочинок та оздоровлення вітчизняній туристичній галузі притаманні низька якість послуг, нерозвиненість мережі ліцензованих санаторно-курортних закладів та супутньої інфраструктури (транспорту, торгівлі, системи охорони здоров'я та громадського харчування). Порушення забезпеченого Конституцією України права кожного громадянина користуватися природними ресурсами включно з морськими та річковими узбережжями призводить до необґрунтованої монополізації вітчизняного ринку туристичних послуг та перешкоджає розвитку мережі приватних закладів відпочинку. Установленню неаргументовано високої ціни відпочинку й оздоровлення на вітчизняних курортах сприяють бідність місцевого населення, високий рівень безробіття, негативні демографічні процеси. Правова і соціальна незахищеність туристів, незадовільний екологічний стан природно-рекреаційних ресурсів, несправедливе співвідношення ціни та якості туристичних послуг утворюють комплекс проблем розвитку вітчизняної туристичної галузі.

Розвиток туристично-рекреаційної галузі в Україні неможливий без системних економічних перетворень: підвищення рівня життя населення, гарантування прав власності, вільної та чесної конкуренції на ринку туристичних послуг, розвитку супутніх галузей виробництва. Власне туристична галузь потребує значних капіталовкладень у розвиток інфраструктури, регламентації процесу надання туристично-рекреаційних послуг і стимулювання приватної ініціативи.

Туристично-рекреаційна сфера гостро потребує створення нових та оптимізації мережі існуючих санаторно-курортних і оздоровчих закладів. У свій час більшість вітчизняних санаторно-курортних комплексів створено без належного врахування нерівномірності розміщення природно-рекреаційних ресурсів. На практиці намагання максимізувати ренту й екстенсивно збільшувати прибуток від надання туристичних послуг призводить до перевикористання, виснаження і деградації природно-рекреаційних ресурсів в одних регіонах (узбережжя Криму, Одеської області) та недовикористання – в інших (Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Миколаївській, Закарпатській, Львівській областях).

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. Дослідження стану, особливостей функціонування і перспектив розвитку туристично-рекреаційної сфери вимагають порівняльного аналізу економічної ефективності використання ресурсів галузі з оцінкою природно-рекреаційного потенціалу України. Найбільш глибоко і системно теоретичні питання оцінки й розвитку рекреаційних ресурсів, планування і розміщення територіально-рекреаційних систем викладено у працях О. Берлянта, С. Генсірука, М. Долішнього, М. Ігнатенка, М. Нудельмана, М. Реймерса, В. Руденка, І. Синякевича, С. Харічкова, Л. Чернюк, Л. Черчик, О. Шаблія та багатьох інших.

Мета статті. У межах дослідження питомого природно-рекреаційного ресурсу адміністративних регіонів України, його диференціації та економічної

ефективності використання здійснено на основі комплексного підходу В. Руденка до оцінювання природо-ресурсного потенціалу територій [7]. У його працях цей потенціал оцінено у грошовому вигляді на основі таких показників, як площа курортно-рекреаційних територій, обсяги наданих послуг санаторно-курортних та оздоровчих закладів, потреби населення регіону в туристично-рекреаційних послугах, запаси та обсяги експлуатації мінеральних вод і лікувальних грязей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Попередньо питомий природо-рекреаційний ресурс оцінювався за даними схем-прогнозів розвитку і розміщення продуктивних сил областей України на період до 2015 року [8], де наведено компонентну структуру природо-ресурсного потенціалу територій та його продуктивність у грошовому вимірі. На основі цих даних потенціал визначено у цінах 2011 року з урахуванням показника дефлятора ВВП за даними Держслужби статистики України. Оскільки продуктивність природно-ресурсного потенціалу безпосередньо залежить від площі адміністративного району або області (коефіцієнт кореляції – 0,77), також обраховано питомий природно-рекреаційний ресурс (потенціал у розрахунку на 1 км² площі території). Перевірка надійності та уточнення статистичних даних [9] дозволили поліпшити оцінку природно-рекреаційного потенціалу областей на 6% (за допомогою коефіцієнта відтворюваності Гутмана [10]).

Розраховані таким способом показники питомого природно-рекреаційного ресурсу адміністративних районів України групувалися за показником коефіцієнта варіації ($\leq 33\%$) всередині кожної частини (групи) попередньо впорядкованих об'єктів (табл. 1). Перевагою цього методу групування є можливість застосування для великої кількості об'єктів та за відсутності попереднього знання про структуру даних і спеціальних вимог щодо кількості груп, їхніх меж та кількості об'єктів у групах [11].

Таблиця 1

Результати групування адміністративних районів України за показником питомого природно-рекреаційного ресурсу*

Група та ознака показника	Межі групи, тис. грн./км ² **	Кількість адміністративних районів у групі	Частка групи в загальній структурі, %	Коефіцієнт варіації значень показника в групі, %
1 – низький	2,2–10,9	162	33,1	32,3
2 – середній	11,0–34,9	213	43,5	32,6
3 – високий	35,0–99,9	85	17,3	31,8
4 – надвисокий	100,0–300,0	30	6,1	32,2

* Джерело: розроблено автором.

** За станом на липень 2011 року.

У цілому Україна має середній рівень забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами зі значною варіативністю показника по регіонах (областях): питомий природно-рекреаційний ресурс держави становить 30,36 тис. грн./км², коефіцієнт варіації розподілу – 76%, розподіл

несиметричний (коефіцієнт асиметрії = 3,2). Найвищий рівень забезпеченості природо-рекреаційними ресурсами мають Закарпатська область (112,9 тис. грн./км²) та АРК (82,5), найнижчий – Кіровоградська і Житомирська (11,3 та 11,4 тис. грн./км² відповідно). Для адміністративних районів показник питомого рекреаційного ресурсу варіюється від 296,5 (Білгород-Дністровський район Одеської області) до 2,2 тис. грн./км² (Єланецький район Миколаївської області).

Найвищі показники забезпеченості природно-рекреаційним ресурсом має Закарпатська область, де вісім із тринадцяти районів відносяться до четвертої, найвищої групи показника: Берегівський (151 тис. грн./км²), Виноградівський (101), Іршавський (103), Міжгірський (134), Мукачівський (189), Свалявський (175), Ужгородський (140) та Хустський (142 тис. грн./км²). Це зумовлено високим рівнем наявності природних лікувальних вод та вагою цього показника у формулі розрахунку природно-рекреаційного потенціалу. Також великі показники спостерігаються в АРК, Донецькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Харківській та Чернівецькій областях, які належать до третьої групи, а решта – 16 областей – до другої (табл. 2).

Таблиця 2

Показники питомого природно-рекреаційного ресурсу регіонів України*

Область	Питомий природно-рекреаційний ресурс, тис. грн./км ² **	Група показника	Кількість районів у групі			
			1	2	3	4
АРК	82,5	3	0	5	6	3
Вінницька	13,2	2	18	8	1	0
Волинська	15,9	2	7	8	1	0
Дніпропетровська	33,3	2	2	13	4	3
Донецька	47,9	3	1	8	7	2
Житомирська	11,4	2	12	10	1	0
Закарпатська	112,9	4	0	0	5	8
Запорізька	23,7	2	9	7	4	0
Івано-Франківська	47,6	3	0	2	11	1
Київська	37,7	3	4	13	6	2
Кіровоградська	11,3	2	13	8	0	0
Луганська	28,1	2	4	9	5	0
Львівська	40,9	3	0	10	9	1
Миколаївська	14,3	2	14	1	4	0
Одеська	56,2	3	11	8	3	4
Полтавська	13,4	2	11	13	1	0
Рівненська	12,3	2	8	6	2	0
Сумська	13,2	2	8	10	0	0
Тернопільська	16,5	2	3	14	0	0
Харківська	41,8	3	8	8	7	4
Херсонська	12,0	2	12	4	2	0
Хмельницька	14,0	2	11	9	0	0
Черкаська	24,1	2	1	17	2	0
Чернівецька	35,3	3	0	8	2	1
Чернігівська	20,1	2	6	14	2	0

* Джерело: розроблено автором.

** За станом на липень 2011 року.

У середині регіонів природно-рекреаційний ресурс представлено нерівномірно. Найвищі показники (четверта група) мають Кіровський, Сакський, Сімферопольський, Чорноморський райони АРК; Дніпропетровський, Петриківський, Царичанський – Дніпропетровської; Новоазовський, Першотравневий – Донецької; Києво-Святошинський, Обухівський – Київської; Стрийський – Львівської; Білгород-Дністровський, Біляївський, Іванівський, Комінтернівський – Одеської; Дергачівський, Коломацький, Печенізький, Харківський райони Харківської області. Найгірше (переважають райони першої групи показника) цими ресурсами забезпечені Житомирська область (12 із 23 районів, або 52%), Вінницька (18 із 27, або 67%), Кіровоградська (13 із 21, або 62%), Миколаївська (14 із 19, або 74%), Рівненська (8 із 16, або 50%), Херсонська (12 із 18, або 67%), Хмельницька (11 із 20 районів, або 55%).

У наступній частині дослідження проаналізовано зв'язок між забезпеченістю регіонів України природо-рекреаційними ресурсами та розвитком системи санаторно-курортних і оздоровчих закладів (рис.).

Коефіцієнт кореляції Пірсона, розрахований як ступінь зв'язку між питомим природно-рекреаційним потенціалом регіону та кількістю розташованих на його території санаторно-курортних і оздоровчих закладів, становить лише 0,47. Коефіцієнт варіації кількості санаторно-курортних і оздоровчих закладів у регіонах України дорівнює 118%. Ці та інші дані – розподіл санаторно-курортних закладів на 100 тис. постійного населення регіону, слабкий зв'язок між кількістю закладів та мешканців регіону (0,46) – свідчать про неузгодженість існуючої системи розташування санаторно-курортних і оздоровчих закладів із наявними природно-рекреаційними і трудовими ресурсами.

Аналіз даних щодо міграції дітей віком до 17 років з метою оздоровлення в санаторно-курортних і оздоровчих закладах 2009–2010 років продемонстрував, що переважна більшість українських дітей оздоровлюються не там, де містяться найбагатші природні рекреаційні ресурси, а в регіонах свого постійного проживання (коефіцієнт зв'язку між кількістю дітей регіону, що оздоровлювалися в санаторно-курортних і оздоровчих закладах протягом року, і тих, які оздоровлювалися в регіоні свого постійного проживання, становить 0,81). Натомість, коефіцієнт кореляції між кількістю дітей, що відпочивали в регіоні постійного проживання, та питомим природно-рекреаційним ресурсом регіону дорівнює 0,21; між кількістю дітей, які відпочивали в регіоні постійного проживання, та чисельністю санаторно-курортних і оздоровчих закладів – 0,63. Це свідчить про те, що вибір регіону відпочинку й оздоровлення зумовлюється не багатством природних рекреаційних ресурсів, а територіальною близькістю і розвиненістю мережі санаторно-курортних і оздоровчих закладів (табл. 3).

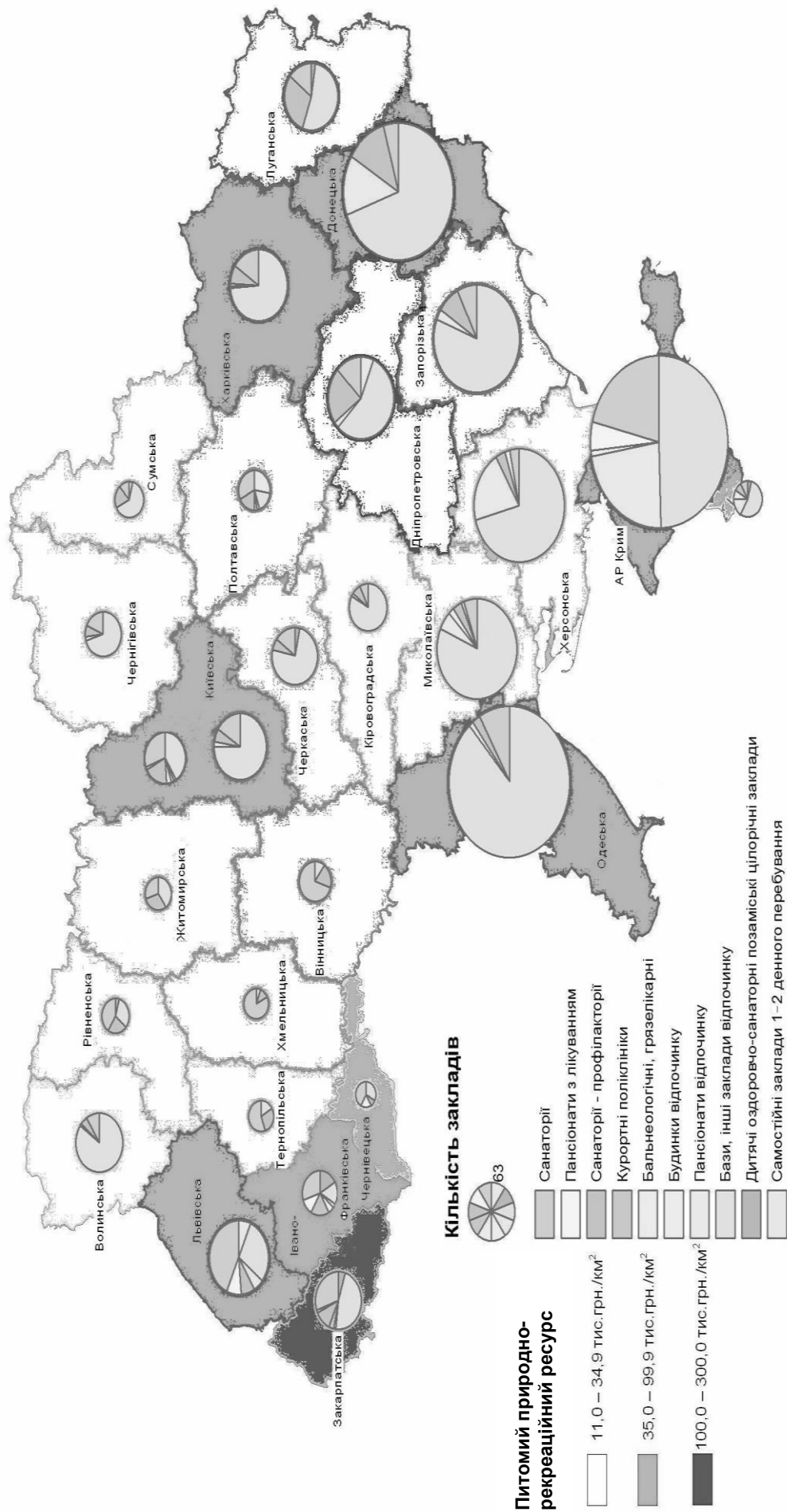

Рис. 1. Забезпеченість регіонів України природно-рекреаційними ресурсами та санаторно-курортними закладами, 2009–2010 рр.

Показники міграції дітей віком до 17 років з метою оздоровлення в санаторно-курортних і оздоровчих закладах протягом 2009–2010 років*

Регіон	Усього відпочило дітей з області, чол.	Діти, що відпочивали в регіоні постійного проживання	
		чол.	від загальної кількості дітей, які відпочили, %
АРК	18 522	16 706	90,2
Вінницька	16 810	7 096	42,2
Волинська	14 429	5 626	39,0
Дніпропетровська	48 221	17 439	36,2
Донецька	79 333	60 186	75,9
Житомирська	15 135	3 395	22,4
Закарпатська	6 751	2 277	33,7
Запорізька	29 372	20 120	68,5
Івано-Франківська	13 333	5 170	38,8
Київська	44 432	8 165	18,4
Кіровоградська	6 590	693	10,5
Луганська	18 442	5 792	31,4
Львівська	17 217	3 439	20,0
Миколаївська	18 816	12 767	67,9
Одеська	20 376	16 111	79,1
Полтавська	14 898	4 453	29,9
Рівненська	23 420	5 811	24,8
Сумська	10 514	3 656	34,8
Тернопільська	8 292	3 029	36,5
Харківська	26 007	8 817	33,9
Херсонська	13 393	8 676	64,8
Хмельницька	8 173	2 669	32,7
Черкаська	19 096	10 181	53,3
Чернівецька	6 096	1 253	20,6
Чернігівська	12 916	4 626	35,8
М. Київ	51 370	8 118	15,8
М. Севастополь	5 554	3 553	64,0

* Джерело: розраховано за даними [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Україні властива значна регіональна різноманітність забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами. Найвищі показники мають АРК, Закарпатська, Донецька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська області. Регіони з низьким показником питомого природно-рекреаційного ресурсу переважно мають багаті природні ресурси та, відповідно, перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі. Існуюча у більшості областей система розміщення санаторно-курортних і оздоровчих закладів не відповідає наявним природно-рекреаційним і трудовим ресурсам. На вибір користувачами туристичних послуг регіону відпочинку й оздоровлення впливають не стільки багатство і різноманітність природних рекреаційних ресурсів, скільки територіальна

близькість і розвиненість мережі санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Низька ефективність і недовикористання регіональних ресурсів туристично-рекреаційної сфери України не в останню чергу зумовлені необґрунтовано різкою територіальною диференціацією господарського використання рекреаційного потенціалу морських узбережь на користь Кримського півострова, недостатнім застосуванням курортно-рекреаційного потенціалу Херсонської, Запорізької, Донецької і Миколаївської областей, а також недооцінкою рекреаційно-оздоровчих можливостей бальнеологічних ресурсів.

Література

1. *Unwto tourism highlights. 2011 edition / Unwto. – Unwto, 2011. – 12 p.*
2. *Charoentrakulpeeti W. Middle-class travel patterns, predispositions and attitudes, and present-day transport policy in bangkok, thailand / Charoentrakulpeeti W., Sajor E., Zimmermann W. // Transport reviews. – 2006. – Vol. 26, Issue 6. – P. 693–712.*
3. *Fussell P. Class: a guide through the Americans status system / Paul Fussell. – New York: Touchstone, 1992. – 208 p.*
4. *Як планують відпочивати українці [Електронний ресурс] / Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/ua/news/view-84.html>.*
5. *Human development report 2010. The real wealth of nations: pathways to human development / Undp. – Undp, 2010. – 238 p.*
6. *Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – К.: Держкомстат України, 2011. – 39 с.*
7. *Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України: [монографія] / Руденко В. П., Вацєба В. Я., Соловей Т. В. – Чернівці: Рута, 2001. – 268 с.*
8. *Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Черкаської області на період до 2015 року. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 204 с.*
9. *Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал: серія оцінкових картосхем. Ч. 3. / Руденко В. П. – Чернівці: Рута, 2005. – 248 с.*
10. *Manheim J. empirical political analysis: research methods in political science. Fifth edition / Manheim J., Rich R., Lars W. – London: Longman, 2001. – 464 p.*
11. *Guilford J. Fundamental statistics in psychology and education. Sixth edition / Guilford J., Fruchter B. – New York : McGraw-hill, 1978. – 576 p.*
12. *Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: стат. бюл. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 10–34.*

УДК 339:502.3

І. О. ІЛЛЯШЕНКО

Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»

МЕХАНІЗМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ФРАНЧАЙЗИНГУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

МЕХАНИЗМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ФРАНЧАЙЗИНГА В РЕАЛИЗАЦИИ ПОТЕНЦИАЛА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

MECHANISM OF ENVIRONMENTAL FRANCHISING IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT POTENTIAL

Розкрито види екологічного франчайзингу: екологічний франчайзинг товару, виробничий, сервісний та екологічний бізнес-формату. Викладено методологічні принципи